

Veiligheid in online burgerschapsonderwijs:

Over de kwetsbaarheid van studenten en docenten in de online lesomgeving¹

Isolde de Groot, Yaël Weening en Sara O'Brien

<https://justiceinschools.org>

“Hoe heeft mijn les zo uit de hand kunnen lopen?”. Dat is wat Linda Fraser zich afvraagt terwijl ze haar Teams-meeting afsluit, de online lesomgeving waarin ze het afgelopen uur het vak burgerschap gaf. Ze is nog steeds van slag. Ze had nog zo haar best gedaan om een geschikte vraag uit te kiezen voor de eerste online discussie met deze klas over een controversieel thema: Moeten mensen die ongezond leven meer betalen voor hun zorgverzekering? Ze verwachtte dat deze kwestie niet te emotioneel beladen zou zijn voor haar studenten en daarmee geschikt om hen te laten oefenen met het delen van en luisteren naar elkaars meningen en zorgen. “Wat als dit opgepikt wordt op sociale media?”. Haar gedachten dwalen af naar de docent uit Rotterdam die in 2020 moest onderduiken vanwege bedreigingen op sociale media.² Ze onderdrukt een rilling. Aan dat soort zaken denkt ze liever niet. “Maar wat nu?”

Reflecterend op haar voorbereiding bedenkt ze hoe naïef ze is geweest. Ze had expres een tijd gewacht met het voeren van een online discussie bij haar eerstejaars Economiestudenten³, zodat zij en haar studenten eerst hun weg konden vinden in het online onderwijs en elkaar konden leren kennen. Ook had ze studenten voorbereid op het voeren van een online discussie over een controversieel thema, door de richtlijnen van het college Economie voor het voeren van online discussies met haar studenten door te nemen. Ze had er alleen niet bij stilgestaan dat ouders zich ook in het gesprek kunnen mengen.

De discussie was goed begonnen. Verschillende studenten deelden hun perspectieven en gingen hierbij in op centrale waarden als keuzevrijheid, privacy en volksgezondheid. Net op het moment dat Linda een vervolgvraag wilde stellen, verscheen de moeder van Jeffrey op het scherm. “Wat is dit?”, riep ze, duidelijk woedend over de gang van zaken. “Zeg je nu tegen mijn zoon dat ik geen zorgverzekering verdien omdat ik rook?” “Is mijn leven minder waard dan?”

“O jee, hoe kan ik hier het beste op reageren?”, dacht Linda verschrikt, terwijl haar studenten één voor één hun camera uitzetten en de moeder van Jeffrey verder raasde: “Jij bent zeker ook zo’n linkse leraar die onze kinderen indoctrineert! Nou, reken maar dat ik hierover contact opneem met de directeur van het college Economie, mevrouw Doozer!” Vervolgens zette ook Jeffrey’s moeder de camera uit en werd het stil.

Starend naar een leeg scherm en overweldigd door deze onderbreking van haar les, besloot Linda over te stappen op het deel van haar les waarin haar studenten zelf aan de slag gaan. Ze zette verschillende artikelen in de chat en vroeg haar studenten om de rest van de les te besteden aan het doorlezen van de artikelen en het identificeren van argumenten voor en tegen het duurder maken van de zorgverzekering voor mensen met een ongezonde levensstijl. Hoewel ze aangaf dat ze online beschikbaar bleef voor vragen, verlieten haar studenten al snel de Teams-omgeving en bleef Linda alleen achter.

Nog stijf van de adrenaline stond Linda op om een kop thee te zetten in de keuken. Terwijl het water kookte dacht ze terug aan de acht jaar dat zij het vak burgerschap verzorgde aan Economiestudenten

¹ Voor gebruik in Nederland maakten wij een vertaling van de normative case study ‘Feeling exposed in online class: Student and teacher safety in the online civics classroom’. De casus is samengesteld op basis van ervaringen en inzichten uit diverse contexten. Vandaar dat de casus zich afspeelt op een fictief instituut (mbo-Holland), met fictieve docenten.

² [‘Docent duikt onder vanwege bedreiging na tonen spotprent’ | NOS](#)

³ In Nederland zijn de meeste mbo-studenten tussen de 16-25 jaar oud.

van mbo-Holland, een mbo-instelling met 30.000 studenten. Ze had zich in die periode ontwikkeld tot een bekwame docent. Haar collega's roemden haar zelfs om de kundige manier waarop zij discussies over controversiële kwesties leidde met haar studenten. En inmiddels had ze ook haar draai gevonden in het verzorgen van online onderwijs.

Het bestuur van mbo-Holland was tijdens de lockdownperiodes rond Covid-19 enthousiast geworden over de voordelen die online onderwijs biedt: het kunnen bedienen van een grotere en meer differentieerde groep studenten met een kleiner budget. Sindsdien werd een deel van het onderwijs permanent online aangeboden. Het vak burgerschap vond tegenwoordig voor de helft online plaats. De aanvaring met de boze moeder van Jeffrey zette haar aan het denken. Deze discussie was duidelijk uit de hand gelopen. Was het ook verkeerd geweest om het te proberen? En is het überhaupt wel wenselijk om controversiële kwesties te bespreken met studenten in een online leeromgeving?

Toen Linda enkele dagen later de directeur sprak, bleek tot haar opluchting dat de moeder van Jeffrey geen gevolg had gegeven aan haar dreigement om contact op te nemen met de directeur. Haar eigen vragen naar aanleiding van deze ervaring bleven echter onveranderd. Linda realiseerde zich dat het onmogelijk is om te controleren wie er aanwezig is in een online discussie en daarmee, om online een vertrouwelijke leeromgeving te creëren voor haar studenten. Tegelijk vond ze het essentieel dat haar studenten in haar lessen kunnen oefenen in het voeren van (online) discussies over controversiële kwesties. Ze keek er daarom naar uit om haar zorgen te delen met collega's in de wekelijkse bijeenkomst van haar team. Ook omdat ze wist dat verschillende collega's moeite hadden met het nieuwe beleid van mbo-Holland rond online en hybride onderwijs, in het bijzonder vanwege de beperkingen die dit biedt voor het organiseren van klassendiscussies. Een werkvorm die ook onder ideale omstandigheden voor ervaren docenten een uitdaging kan vormen. Ze hoopte dat hun perspectieven haar op weg konden helpen.

“Dus dit is mijn dilemma”, begon Linda, nadat ze haar ervaring met de moeder van Jeffrey beschreven had aan haar directe collega's Stan, Latifa en Claire. “Hoe kunnen we onze studenten voorbereiden op het participeren in maatschappelijke discussies, zowel online als face-to-face, als zij deze vaardigheden niet kunnen oefenen op school? Tegelijkertijd: is het wenselijk om van docenten en studenten te vragen dat zij hun perspectieven delen in een onbeschermd omgeving? Ik ben er nog niet uit.”

Stan, een ervaren collega, reageerde als eerste: “Tja, je geeft het antwoord eigenlijk zelf al. De belangrijkste vraag is: kunnen we online discussies – al dan niet voorbereid – op veilige wijze organiseren? Het antwoord is eenvoudig: Je kunt er nooit 100% zeker van zijn dat lessen niet opgenomen worden, of dat er derden meeluisteren die dit niet vooraf kenbaar hebben gemaakt. Daarom kunnen we onze studenten en onszelf nooit helemaal beschermen tegen onwenselijke situaties. En daarom moeten we als burgerschapsdocenten afzien van het organiseren van online discussies over maatschappelijke kwesties.”

“Het maken en delen van opnames van lessen zonder toestemming is wel verboden”, vulde Linda aan. Waarop Stan reageerde: “Ja, maar studenten houden zich niet altijd aan de wet en we hebben geen zicht op wat studenten thuis doen.”

“Ik ben het met jullie eens dat we de veiligheid van onze studenten en die van onszelf niet volledig kunnen garanderen in de les”, begon Latifa. Voordat ze haar loopbaan bij mbo-Holland begon, werkte ze enkele jaren bij een non-profitorganisatie die arbeidsmigranten helpt bij het vinden van een baan. Zij en Linda waren in hetzelfde jaar bij de faculteit gekomen en waren zowel vrienden als collega's geworden. “Maar we kunnen wel veel doen om onze veiligheid te vergroten. Zo is er het online onderwijsprotocol van mbo-Holland, dat we hebben overgenomen van ‘SocialmediaIMPACT’⁴. Bij de start van een nieuwe module herinner ik mijn studenten altijd aan deze richtlijnen en aan ons eigen

⁴ [Gratis poster Afspraken tijdens de online les - SocialmediaIMPACT](#)

protocol voor online discussies over controversiële kwesties. Dankzij deze richtlijnen verlopen de online discussies soepel in mijn klassen.”

"Maar ik vraag me af hoeveel ouders van het protocol afweten?" vroeg Linda. "Ik heb zelf ook de richtlijnen met mijn leerlingen doorgenomen, maar toch kwam ik in de problemen. Misschien helpt het als we op instellingsniveau meer informatie geven? Als we ouders en leerlingen bijvoorbeeld een formulier laten ondertekenen?"

"Waar zouden ouders voor tekenen dan?" vroeg Stan. "Dat zij hun bezwaren voor zich houden? Begrijp me niet verkeerd: ik vind het wel een goede zaak dat we op instellingsniveau online onderwijsrichtlijnen aanbieden. Ouders een formulier laten tekenen lijkt me alleen niet een heilzame weg. Het zou sommige ouders het gevoel kunnen geven dat ze hun mond moeten houden en dat zou voor de nodige onrust kunnen zorgen."⁵

"Ja, voordat we het weten, wordt dat in de media opgepakt als een voorbeeld van linkse indoctrinatie", grinnikte Latifa. "Pff, Jeffreys moeder dreigde gelukkig alleen dat ze naar de directeur ging stappen", vulde Linda aan met een grimas.

"En er is een praktisch probleem", vervolgde Stan. "We kunnen ouders en leerlingen niet dwingen om te tekenen. Wat als ze weigeren? Moeten we voor hen alternatieve lessen burgerschap ontwikkelen? Ik beperk me liever tot het aanleren van feiten en concrete vaardigheden in mijn online lessen. Dat scheelt ons een hoop moeite en extra werk."

"Het is inderdaad een ingewikkelde vraag", mijmerde Latifa. "Maar dat we niet kunnen voorkomen dat er problemen ontstaan, betekent niet dat we helemaal geen online discussies moeten organiseren. Studenten zijn immers voortdurend met elkaar in contact op sociale media. Online kunnen familie en zelfs vreemden meeluisteren en reageren op hun bijdragen. Als leraren burgerschap zijn we juist in de gelegenheid om onze studenten bewust te maken van hun kwetsbaarheid online en hen te leren omgaan met mogelijke negatieve gevolgen van online en offline expressie."

"Dat is waar", beaamde Stan. "Onze leerlingen zijn ook buiten school kwetsbaar. Maar in hun privéleven kunnen studenten ervoor kiezen om al dan niet deel te nemen aan online discussies over controversiële kwesties. Op school zouden we ze dwingen mee te doen".

"Maar we zijn het er allemaal wél over eens dat het voeren van discussies over controversiële kwesties een essentieel onderdeel vormt van burgerschapsvorming, toch?", vroeg Latifa. Haar collega's knikten. "Waarom dan een uitzondering maken voor online discussies? Onze studenten zijn niet van suiker: ze hebben allemaal wel eens online conflicten meegemaakt. Zo komen veel van onze studenten met een migrantenachtergrond op een gegeven moment in aanraking met hatelijke berichten op sociale media vanwege hun huidskleur. De meeste van onze leerlingen hebben ook les gehad over sociale media in het basis- en voortgezet onderwijs en geleerd hoe ze met conflicten

⁵ Zie bijvoorbeeld de commotie die ontstond toen een school in Tennessee ouders vroeg om een verklaring te ondertekenen: [Tennessee school slammed for 'ridiculous' waiver barring parents from eavesdropping on childrens' online classes | MEAWW](#)

moeten omgaan. Volgens mij moeten we niet te moeilijk over doen over verplichte deelname via onze lessen.”

“Juist voor onze studenten met een migrantenachtergrond⁶ lijkt het mij van belang dat we online discussies organiseren”, vulde Linda aan. “We weten dat een deel van hen wordt geconfronteerd met discriminatie bij het zoeken naar een stageplaats⁷. Ik heb Latifa’s horrorverhalen gehoord over haar laatste baan en ik hoor van mijn studenten wat zij meemaken. Door expliciet in onze lessen in te gaan op ervaringen met schadelijke uitspraken en hen vaardigheden te geven om deze uitspraken het hoofd te bieden, laten we onze studenten weten dat we om hen geven, dat hun school om hen geeft”.

“Daar ben ik het niet mee eens”, wierp Stan tegen. “We kunnen deze leerlingen juist laten zien dat we om hen geven door ze niet bloot te stellen aan nog meer potentieel onveilige online ruimtes. Onze studenten met migratieachtergrond en studenten uit andere groepen die vaak gemarginaliseerd worden, zijn de studenten die we het meest moeten beschermen”.

"En wij leraren dan?", barstte Claire uit, die tot dusver gezwegen had. Ze was een beginnende lerares, met twee jaar leservaring, die zich regelmatig tot haar collega's wendde voor ondersteuning. "Welke bescherming hebben wij? Omgaan met conflicten is voor mij al een uitdaging in een reguliere les. Ik zou me erg ongemakkelijk voelen, als ik discussies ook online moet organiseren”.

"Het modereren van discussies kan inderdaad erg moeilijk zijn, vooral online", bevestigt Latifa. "Ik vind het heel begrijpelijk dat je discussies over controversiële kwesties liever bewaart voor je lessen op locatie, vooral als je nog een relatief nieuwe leraar bent”.

“De lessen op locatie zijn ook niet helemaal veilig”, vervolgde Claire, zichtbaar aangedaan. “Toen ik bij de laatste verkiezingen interculturele competenties doceerde, dreigden verschillende studenten me aan te geven bij het meldpunt voor linkse leraren.⁸ En vergeet Samuel Paty niet: zijn dood zit nog vers in mijn geheugen⁹. Ik heb al een tijdje geen discussies meer georganiseerd. Ik wil gewoon mijn veiligheid niet op het spel zetten, of die van mijn gezin”.

“Het spijt me, ik had niet meegekregen dat studenten bedreigd hebben je aan te melden en begrijp je terughoudendheid volkomen”, stelde Linda haar gerust. “In die zin hebben we geluk dat er geen formele vereisten zijn met betrekking tot het voeren van discussies over maatschappelijke kwesties in

⁶ In 2020 had 29% van de mbo-studenten een migratieachtergrond. 23% van deze studenten (of een van hun ouders) migreerde uit een niet-Westers. Gedownload op 9 September 2021 van: [Aantal studenten in het mbo | Middelbaar beroepsonderwijs | OCW in cijfers](#). Percentages verschillen per opleiding.

⁷ Zie ook: [Mbo'er met migrantenachtergrond zoekt zich suf naar een stage | Trouw](#)

⁸ In Maart 2019 opende de rechts-populistische partij Forum voor Democratie een meldpunt en stimuleerde de partij leerlingen om 'linkse docenten' aan te geven die hen zouden indoctrineren. Zie ook: <https://www.dutchnews.nl/news/2019/03/pupils-urged-to-report-left-wing-indoctrination-to-forum-hotline/> or [Meldpunt 'geef je linkse leraar aan' van Forum voor Democratie roept woede op | RTL Nieuws](#)

⁹ In oktober 2020 werd de Franse geschiedenisdocent Samuel Paty onthoofd door een extremist, nadat hij cartoons over de Profeet Mohammed had getoond in zijn les. De moordenaar reageerde op een video oproep via Youtube. Zie ook: [Moord op Samuel Paty - Wikipedia](#)

de wetgeving burgerschapseducatie voor het beroepsonderwijs. Ieder van ons kan zelf beslissen wat die wil doen".¹⁰

"Waarmee we dan wel de ongelijkheid in het onderwijs in stand houden", verzuchtte Latifa. "Ik wed dat de debatlessen in categoriale gymnasia niet zijn gestopt tijdens de pandemie. Onze mbo-studenten verdienen dezelfde mogelijkheden om zich als burger te ontwikkelen".¹¹

"Ik vraag me af", peinsde Linda, "of de school niet méér kan doen om veilige ruimtes voor online en offline discussies te bevorderen: om studenten en ouders aan te moedigen hun mening op een respectvolle manier te delen. Mijn les had er misschien heel anders uitgezien als we die steun hadden gehad."

"Daar kan ik wel iets over zeggen", antwoordde Stan. "Toen Claire het meldpunt-incident had, ging ik naar onze directeur om te bespreken hoe de situatie aan te pakken. Ze betuigde haar medeleven, maar daar bleef het bij. Haar reactie kwam op het volgende neer: er is geen sprake van een strafbaar feit, dus ik kan hier weinig in betekenen."

"En daarmee is het aan de individuele leraar om relaties te herstellen en incidenten af te handelen", zuchtte Linda. "Dat maakt de kans klein dat onze directeur gaat investeren in aanvullende maatregelen om het veiligheidsgevoel van studenten en docenten in de online lessen te vergroten. We lijken er alleen voor te staan."

"Er is natuurlijk nog wel een andere optie", merkte Stan op. "Wat als we zouden terugkeren naar 100% burgerschapsonderwijs op locatie? Dan hoeven we ons geen zorgen te maken over online discussies."

"Dat lost niet de vraag op hoe we studenten kunnen voorbereiden op participatie in online discussies over controversiële kwesties", antwoordde Linda. "Maar als we onze studenten op school kunnen laten oefenen met deze vaardigheden, zou dat wel een aantal uitdagingen wegnemen. Bovendien

¹⁰ Volgens de wettelijke opdracht van het beroepsonderwijs dient het mbo bij te dragen aan o.a. de "bereidheid en het vermogen om deel te nemen aan politieke besluitvorming". Het leren/ kunnen voeren van discussies over controversiële thema's wordt hierbij niet expliciet genoemd. Zie ook: [Politiek-juridische dimensie - Burgerschap MBO](#). In de wet ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht voor het funderend onderwijs (Augustus 2021) staat daarnaast dat scholen zich dienen te richten op "het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving". Ook hier zijn, in overeenstemming met de vrijheid van onderwijs – geen specifieke methoden genoemd. In de Handreiking burgerschap en de publicatie 'Bouwstenen burgerschap' voor het funderend onderwijs die het SLO uitgaf n.a.v. de nieuwe wet wordt in algemene zin gesproken over (participeren in) discussies. Zie ook: [handreiking-burgerschap-funderend-onderwijs-2021.pdf](#); [Bouwstenen Burgerschap - SLO](#).

¹¹ Verschillende studies hebben zich gebogen over de vraag of, en in hoeverre, scholen een rol spelen in het verkleinen, bestendigen of vergroten van ongelijkheden in ondersteuning bij burgerschapsvorming van jonge burgers, zie bijvoorbeeld: Kahne, J., Middaugh, E., & CIRCLE (The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement). (2008). *Democracy for Some: The Civic Opportunity Gap in High School*. Circle Working Paper 59. Place of publication not identified: Distributed by ERIC Clearinghouse. Veugelers, W., Groot, I., Stolk, V., & Research for CULT committee. (2017). *Research for CULT Committee Teaching common values in Europe: Study*. Brussels: Policy Department for Structural and Cohesion Policies, European Parliament.

heeft het ook andere voordelen om onze studenten op locatie te ontmoeten. Ik ben bang dat we meer studenten zullen zien afhaken met hybride onderwijs¹², omdat het moeilijker is om persoonlijk contact op te bouwen via Teams."

"Ik weet dat er weerstand is tegen het hybride model¹³", zei Latifa. "Maar het geeft studenten wel meer flexibiliteit: we kunnen zo ook studenten bedienen die niet altijd naar school kunnen komen. Bovendien zullen onze studenten in hun toekomstige leven ook veel tijd online doorbrengen. Met hybride onderwijs bereiden we hen daar ook op voor".

"Bovendien is het niet zo dat problemen rond veiligheid automatisch opgelost zijn als we discussies over controversiële kwesties alleen op school aanbieden," merkte Claire op. "Persoonlijk zal ik ze helemaal niet organiseren, maar ik zie wel hoe onderwijs op locatie het organiseren van discussies makkelijker voor je kan maken, Linda."

"Is er een kans dat ons bestuur zijn beslissing om van burgerschap een hybride cursus te maken zou heroverwegen?" vroeg Linda.

"Misschien, als genoeg docenten hiervoor pleitten. Op onze volgende vergadering zouden we een begin kunnen maken met het opstellen van een petitie waarin wordt gevraagd om het vak burgerschap volledig op locatie aan te bieden", suggereerde Stan.

"Ik weet nog niet of dat een goede aanpak is. Zullen we daar een andere keer over doorpraten", zei Linda. "Het is weer tijd voor onze volgende les."

Onderweg naar het klaslokaal bedacht Linda dat ze nog steeds niet wist hoe nu verder. Haar collega's hadden inzichtelijke punten naar voren gebracht. Punten die ook weer extra vragen oproepen. Moest ze op veilig spelen en stoppen met het organiseren van klassikale discussies, totdat ze al haar lessen op locatie kan geven? Of moest ze, samen met haar studenten, het risico omarmen en haar studenten helpen bij het ontwikkelen van hun online publieke discussievaardigheden? Zou ze met wat extra voorzorgsmaatregelen het organiseren van online discussies kunnen hervatten en hobbelige momenten kunnen benutten als leermomenten?

En gezien de laatste suggestie van Stan: moesten zij en haar team een verzoek indienen om het vak burgerschap 100% op locatie aan te bieden, om zowel spontane als gestructureerde gesprekken over maatschappelijke kwesties waar studenten mee worstelen te faciliteren? Of moest ze het hybride onderwijsmodel omarmen, als een manier voor studenten om zich voor te bereiden op hybride burgerparticipatie in hun volwassen leven? Wat te doen met het organiseren van klassikale discussies met haar studenten, nu en in de toekomst?

¹² Elffers, L. (2011). The transition to post-secondary vocational education: students' entrance, experiences, and attainment. Ipskamp drukkers.

¹³ In dit nieuwsbericht worden enkele bezwaren beschreven van docenten, vakbonden, studentenorganisaties en politici: [Mbo's gaan ook na corona verder met online onderwijs, tegen de wil van de Kamer | De Volkskrant](#)